

HRONIKA – CHRONICLE

55. Artura Ozola dienas konference Valodas normas, to kodificēšana un iedzīvināšana, 2019. gada 18. martā

2019. gada 18. martā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē notika 55. Artura Ozola dienas starptautiskā konference „Valodas normas, to kodificēšana un iedzīvināšana“, kas bija veltīta baltu valodu normēšanas vēsturei, pieminot pirmo latviešu autora veidoto gramatiku – Stērstu Andreja „Latweeschu walodas mahziba. Sistematisks kurss“; pirms 140 gadiem tā iznākusi divās grāmatās – „Etimoloģija“ (1879) un „Sintaksa un ortografija“ (1880). LU Latvistikas un baltistikas nodaļas Baltu valodniecības katedras rīkotā konference bija sapulcinājusi 15 pētniekus no Latvijas, Lietuvas un Zviedrijas.

Pēc LU BVK vadītājas Lidijas Leikumas uzrunas un LU HZF dekānes Ilzes Rūmnieces apsveikuma vārdiem ievadreferātu „Literārās valodas normas un to realizācija“ nolasīja Dzintra Paegle (Latvijas Universitāte). Tika uzsvērts, ka literārās valodas normas ir ne tikai jāizstrādā, jānostiprina ar likumiem, bet arī jāapgūst jau skolas gados. Tomēr pēdējā gadsimtā šis process nav bijis līdzsvarots: piemēram, Latvijas brīvvalsts sākuma gados mūsdienīga sieviešu uzvārda veidošana kā norma tika mācīta skolās no 1922. gada, bet attiecīgie Ortogrāfijas komisijas lēmumi tika pieņemti tikai 1941. gadā. Savukārt 1951. gadā valodnieku politiskā konjunktūra vērsusies pret J. Endzelīna normatīvajiem ieteikumiem (rusismu labojumiem) grāmatiņā „Dažādas valodas kļūdas“, kas tika nosodīti kā „buržuāziskā nacionālisma“ un pūrisma izpausmes. Referāta autore līdzīgu attieksmi attiecībā uz valodas normēšanu saskata arī mūsdienās. 21. gs. skolu mācību grāmatu veidotāji literārās valodas normu nostiprināšanai pievērsās maz vai nemaz.

Rīta sēdē ar līdzīgas tematikas referātiem uzstājās Rita Miļūnaite no Lietuviešu valodas institūta („Nozīmīgs jaunums lietuviešu valodas normu uzraudzības sistēmā“) un Lina Muriniene no Viļņas Universitātes („Liberālākas valodas politikas virzienā“). Abas referentes pievērsās svaigam notikumam lietuviešu valodas kopšanas jomā – 2019. gada 31. janvārī Lietuviešu valsts valodas komisija atcēlusi 69. lēmumu (sabiedrībā plašāk pazīstamu kā Lielo valodas kļūdu sarakstu jeb LVKS), kas tika pieņemts 1997. gadā un vairāk nekā divus gadus desmitus bijis stingrs administratīvās ietekmēšanas līdzeklis, kurš ļāva noteiktos gadījumos publiskām personām un organizācijām noteikt soda sankcijas par literārās valodas normu neievērošanu. R. Miļūnaite raksturoja LVKS uzbūvi, tā izveides apstākļus un iemeslus, kas ietekmējuši saraksta statusa maiņu, L. Muriniene kā lieciniece pastāstīja par gaisotni, kas valdījusi Lietuviešu valsts valodas komisijas sēdē lēmuma atcelšanas brīdī, tā piekritēju un pretinieku argumentus *pro et contra*. Abos referātos secināts, ka kādreiz,

neatkarības atjaunošanas gados, LVKS stabilizējis haotisku valodas lietošanu, palēninājis nevēlamo vārdu un formu ieplūšanu, palīdzējis iedzīvināt lietuviskās aizguvumu atbilstmes. Turpmāk skolotājiem, valodas redaktoriem un pašvaldību valodas kārtībniekiem būs jāmeklē citas valodas normu uzraudzības metodes, no juridiskajām sankcijām pārejot uz preventīvo, skaidrošanas darbu.

Četros referātos priekšpusdienas sēdē tika apspriesta valodas normu veidošanās dažādos baltu valodu vēstures posmos. Jaunās zinātņu doktores Ernestas Kazakēnaites (Viļņas Universitāte, Lietuvišu valodas institūts) ziņojumā „Latviešu valodas normēšanas iesākumu meklējot: izmaiņu virzieni pirmajos četros perikopju krājumos (1587 un 1615, 1631 un 1644)“ aplūkotas 1587. un 1615. g. luterāņu rokasgrāmatās, kā arī 1631. un 1644. g. G. Manceļa „Lettisch Vade mecum“ perikopēs veiktās izmaiņas, cenšoties atbildēt uz jautājumu, vai tās ļauj runāt par normēšanas aizsākumu vai tomēr tām ir cits cēlonis. Referente secināja, ka, lai gan pastāv uzskats, ka 1615. g. perikopju krājums ir praktiski bez izmaiņām pārdrūkats 1587. g. izdevuma variants, gan tajā, gan Manceļa perikopju redakcijā vērojami daudzi grozījumi rakstībā, morfoloģijā, vārddarināšanā, leksikā, sintaksē un teikuma struktūrā, tomēr to skaits, kā arī motivācija avotos ievērojami atšķiras.

Vilmas Zubaitienes (Viļņas Universitāte) referāts „Lietojuma piemēri un to avoti 17.–19. gs. Mazās Lietuvas gramatikās“ īsi iepazīstināja ar desmit dažādos laika posmos izdotajām lietuviešu valodas gramatikām, sākot ar D. Kleina „Grammatica Litvanica“ (1653), beidzot ar F. Kuršaiša „Grammatik der Litauischen Sprache“ (1873). Šajās gramatikās ar piemēriem tika ilustrēti dažādi gramatikas, visbiežāk sintakses, likumi: vārdu kārtība, locījumu pārvaldījums, teikumu savienošana u. tml. Kā galvenais kodifikācijas avots tika izmantota Bībele. Pēdējās gramatikās parādījušies piemēri no K. Donelaiša „Gadalaikiem“; folkloras fragmenti, sarunvalodas fakti. Referātā tika analizēts, kādu valodas likumu ilustrēšanai tie bija izmantoti, kā mainījusies to skaidrošana.

Jurgita Venckiene no Lietuvišu valodas institūta referātā „Stanislovs un Ļudvika Didžūļi: no Antana Baranauska uz literāro valodu“ caur vienas ģimenes stāstu izskaidroja lietuviešu literārās rakstu valodas (LRV) attīstības situāciju starp 19. gs. 2. pusi, kad A. Baranausks bija izveidojis oriģinālu, bet sarežģītu lrv teoriju, un 1901. gadu, kad iznāca mūsdienīga normatīvā P. Kraušaiša [J. Jablonska] lietuviešu valodas gramatika. Līdz šim tika domāts, ka Baranauska LRV izmantojuši tikai mācītāji. Referente atklāja, ka viņa rakstības modeli savā daiļradē un egodokumentos līdz pašam 19. gs. beigām lietojis arī bibliofils S. Didžulis un viņa sieva rakstniece Ļ. Didžulienē-Žmona. Vēlāk Didžūļu ģimenes locekļi, kā rāda izmaiņas rakstībā, pakāpeniski pārorientējušies uz lietuviešu periodikā izplatīto LRV, ko kodificējis J. Jablonskis.

Pētera Vanaga (Latvijas Universitāte, Stokholmas Universitāte) referāts „„Īss priekšlasījums sapulcējamies klātesošiem“ jeb ieskats kādas nenormatīvas formas vēsturē“ atklāja, ka mūsdienu latviešu valodā nereti tiek lietotas

pagātnes darāmās kārtas divdabja formas no atgriezeniskajiem verbiem ar izskaņu *-ušamies* (visbiežāk – *sapulcējušamies*, *ieradušamies*, *neprecējušamies*, *saderinājušamies*), kuras valodas kopēji uzskata par nevēlamām. Šādas formas, kā liecina periodisko izdevumu analīze, parādījušās latviešu rakstu valodā kopš 19. gs. 70. gadiem, bet lietojumu skaits strauji pieaudzis 19. gs. 80., bet jo īpaši 90. gados. Referents analizēja šo formu lietojumu un secināja, ka rakstu valodā tās arvien lieto ne tikai tāpēc, lai kompensētu daudzskaitļa datīva vai instrumentāļa formu trūkumu divdabju normatīvajā paradīgmā, bet arī citu, esošu, locījumu vietā, piemēram, daudzskaitļa nominatīva, akuzatīva vietā.

Pēcpusdienas sēdi ar referātu „Stāvokļa maiņas un kustības semantikas verbi diahroniskajā aspektā” sāka Viļņas Universitātes pārstāve Agne Līsauskaitē. Par izpētes avotu viņa izvēlējusies 1735. g. J. J. Kventa izdotās lietuviešu Bībeles teksta fragmentus ar gulēšanas un bēgšanas semantikas verbiem, salīdzinot tos ar 1999. g. ekumeniskās Bībeles attiecīgajiem fragmentiem un saskaņā ar freimū semantikas metodoloģiju mēģinot izanalizēt šo verbu formu un nozīmju attīstību. Tika konstatēts, ka kustības semantikas verbam *bēgti* galvenokārt ir formālās izmaiņas (mūsdienās tas tiek lietots ar precizējošiem priedēkļiem, bēgšanas situācija parādīta ar dažādām leksēmām). Verbam *gulēti* mainījusies semantika – mūsdienu Bībelē šim verbam saskatāmas vairākas nozīmes nianšes – tas var nozīmēt atrašanos noteiktā vietā, stāvēšanas situāciju un (kopā ar precizējošu divdabi) var apzīmēt noteiktu subjekta stāvokli.

Daces Strelēvicas-Ošiņas (LU Latviešu valodas institūts) referāts „Norma un lietojums: dažu interneta vietņu nosaukumi latviešu valodas vidē” vērsa uzmanību uz to, ka interneta vietņu un meklētājprogrammu nosaukumi ir savdabīga un maz pētīta valodas parādība. Lielākā daļa Latvijas vietņu ir dibinātas ārpus Latvijas, un to oriģinālie nosaukumi ir angļu valodā. Saskaņā ar likumiem šādi zīmoli saglabā oriģinālo formu: *sociālais tīkls „Facebook”*; *mikroblogošanas vietne „Twitter”*; *meklētājprogramma „Google”* u. c. Taču neformālā saziņā var novērot tendenci attiecīgos nosaukumus pielāgot latviešu gramatikai, tos adaptēt (*Feisbuks/ feisbūks*, *Tviteris/ tviteris*, *tvītot*, *Gūgle*, *gūglēt*) vai veidot humoristiskos kalkulus (*sejūgrāmata*, *ģimjūgrāmata*). Šāds neformāls un stilistiski ekspressīvs lietojums neatbilst literārajai normai, taču tas atdarina citām situācijām vai laikmetam raksturīgu normu, kur citvalodu īpašvārdu transkribēšana un adaptēšana (arī kalkošana) ir bijusi ierasta prakse.

Lietuviešu valodas institūta pētnieces Daivas Murmulaitītes referātā „Lietuviešu valodas salikto substantīvo jaunvārdu darināšana un gramatikas normas” tika izvērtēts, vai „Lietuviešu valodas jaunvārdu datu bāzē” atrodamie saliktie lietvārdi atbilst lietuviešu valodas vārddarināšanas noteikumiem, vai tie ir tikai okazionālisti. Sarežģītas morfēmiskās uzbūves salikto rodas arvien vairāk, veidojot tos, pamatvārdu piedēkļi bieži vien netiek atmesti; gadās arī pamatvārdi ar priedēkļiem (visbiežāk tie nav substantīvi). Var pamanīt, ka, normējot saliktos

jaunvārdus, to darināšanu nevar pamatot tikai ar esošajiem valodas noteikumiem – to dažādība nereti netiek pietiekami apzināta. Palielinoties pašdarināto kontaminantu skaitam (*kiaulega, klaikraštis, vēminutyvas, verktinis* u. c.), būtu lietderīgi no jauna izvērtēt kontaminācijas (nemorfēmiskās vārddarināšanas) attieksmes ar tradicionālo (morfēmisko) vārddarināšanu.

Vitas Strautnieces (Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra) ziņojums „Latvijas vietvārdu praktiskās normēšanas problēmas ģeogrāfa kartogrāfa skatījumā“ atklāja vietvārdu normatīvās atveides problemātiku, sabalansējot vietvārdu literārās valodas normu ievērošanu ar veselu virkni kritēriju: ar vajadzību saglabāt vietvārdu atpazīstamību, nepieciešamību saglabāt kultūrvēsturiskajiem novadiem raksturīgas vietējās vietvārdu formas, vajadzību paglābt no izzušanas senus, autentiskus vietvārdus u. c. Ilgākā vietvārdu normēšanas laikposmā var rasties vai nu daudz atšķirīgu vietvārda rakstības variantu, vai arī oficiālā aprītē nostiprinās nejausi radušās nekorektas rakstības formas. Kā piemēru referente aplūkoja jautājumu: vai populārajam un joprojām dažādos variantos lietotajam nosaukumam – *Drīdzis, Dridzis, Drīdzs, Drīdža ezers, Dridža ezers, Drīdza ezers* (visi varianti vietējiem iedzīvotājiem ir sveši) – ir vajadzīga „literarizēšana“; ja arī vietējā forma *Dreidzs* labi iekļaujas literārās valodas sistēmā? Topogrāfe atzina, ka kartēs, dokumentos un elektroniskajās sistēmās vietvārdam izšķiroši svarīgs ir toponīma viennozīmīgums un precizitāte.

Noslēdzošo vakara sēdi sāka Lietuviēšu valodas institūta un Viļņas Ģedimina Tehniskās universitātes pārstāve Rasole Vladarskiene ar referātu „Lietuviēšu pareizrakstības normēšana: vēsture un mūsdienu problēmas“. Viņa pārskatīja galvenos ar lietuviēšu ortogrāfijas attīstību saistītos notikumus un izdevumus no 16. gs. līdz mūsdienām, konstatējot, ka pēdējais veikums, kam ir oficiāls kodificēšanas spēks – N. Sližienes un A. Valeckienes „Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba“ (1976, 1989, 1992), – ar Lietuviēšu valsts valodas komisijas lēmumu papildināts vienīgi 1997. gadā. Pēdējos gadu desmitos ir radusies nepieciešamība pārskatīt lietuviēšu pareizrakstību, pievēršot uzmanību vairākiem aspektiem, piemēram, no svešvalodām ienākušo sugas vārdu rakstībai (patskaņu garumiem, *j* lietošanai), ipašvārdu (pirmkārt, personvārdu) adaptācijai. Jārisina arī problēmas, kas ir saistītas ar lielo sākumburtu rakstību nosaukumos, defises lietojumu, vārdu rakstīšanu kopā vai atsevišķi. Pēdējā laikā Lietuviēšu valsts valodas komisija izskata jauninājumus lietuviēšu pareizrakstības noteikumos, taču būtiskas reformas nav paredzētas.

Sandra Ūdre (LU Latviešu valodas institūts) par latgaliešu rakstu valodas problēmām runāja referātā „Neoloģismu un arhaismu funkcionalitāte jaunākajos latgaliešu tekstos: *lakuga.lv* piemērs“. Viņa pieminēja, ka, neskatoties uz to, ka latgaliešu pareizrakstības noteikumi pieņemti jau 2007. gadā, latgaliskā teksta radīšanā aizvien grūtākais ir vārdu izvēle, tekstu radītājiem kā autodidaktiem lielākoties nav stila izjūtas. Referente raksturoja latgaliešu neoloģismu un arhaismu

funkcionalitāti jaunākajos *laku* korpusa tekstos, aplūkojot to sinonīmiju gan statistiskā, gan kvalitatīvā aspektā. Viņa secināja, ka neoloģisma un neitrāla vārda (literārisma) opozīcijā jaunvārda lietojums dominē reti, vairumā gadījumu izteikta pierastāka vārda izvēle; iespējamo sinonīmu rindā izteikts vienas leksēmas pārsvars – tādējādi populārais variants kļūst vēl populārāks. Savukārt arhaismi tiek izvēlēti ekspresivitātes un konotācijas dēļ – tāpat to izvēlei ir nevis kvantitatīvs, bet kvalitatīvs raksturs; no tiem var būt atvasināti okazonālismi.

Referātā „Feminisma terminu lietojuma īpatnības lietuviešu un latviešu valodā“ Jolita Lukšīte (Latvijas Universitāte, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts) pievērsa uzmanību dažiem baltu terminoloģijas aspektiem, proti, kā vārdnīcās, uzziņu literatūrā, zinātniskos rakstos aktīvā lietojumā ienāk ar feminismu saistīti termini, kā tie tiek tulkoti no svešvalodām, kādi ir vispopulārākie to vārdarināšanas principi, kādi ir to invarianti, kas veicina viena vai otra varianta izplatību un nostiprināšanos (piemēram, šādas terminoloģijas variantisms īpaši palielinājies līdz ar kustību „Me Too“). Ziņojumā kā konteksts zinātniskajai literatūrai tika apspriesti arī populārajā presē izplatītie feminisma termini, tika aktualizētas lietojuma stratēģijas un tendences.

Konferenci noslēdza Lidijas Leikumas (Latvijas Universitāte) referāts „Daži aktuāli latgaliešu normatīvās gramatikas jautājumi: paralēlformas“, kurā tika apspriests latgaliešu pareizrakstības un gramatisko formu variantu atspoguļojums normatīvajos avotos – gramatikās un noteikumos. Tika pievērsta uzmanība tam, ka dažas būtiskas latgaliskas īpatnības, piemēram, vienskaitļa ģenitīva, daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva formas ar *-ys* (*vacys sātys*) un *-is* (*zalis eglis*), kas lietotas senākajos latgaliešu avotos kā *-as*, *-es* paralēlformas, ne visos kodificējošos darbos atspoguļotas konsekventi, piemēram, tās atrodas 1908. gada O. Skrindas gramatikā un 1929. gada LR Izglītības ministrijas dokumentā „Nūteikumi par latgališu izlūksnes ortografiju“, taču nav pieminētas P. Stroda „Pareizrakstības vārdnīcā“ (1933). Šāds paralēlformu reducējums kaitējis pilnvērtīgai latgaliešu pareizrakstības attīstībai. Jaunajos 2007. gada „Latgaliešu pareizrakstības noteikumos“ šie paralēlismi ir atkal ietverti, tomēr šeit parādījusies cita galējība – jaunu paralēlu formu pieļāvumi, īpaši verba sistēmā, kas arī neveicina vienotas rakstu prasmes apguvi.

Pēc konferences beigām tika ievērota ilggadēja tradīcija: ziedus, kas rotāja konferences mājvietu – J. Endzelīna auditoriju –, pasākuma rīkotāji un daži dalībnieki nogādāja uz prof. Artura Ozola atdusas vietu II Meža kapos.

Edmundas Trumpa
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
 etrumpa@latnet.lv